

Handelen in een geur van vee, mest en sigaren

De Utrechtse veemarkt aan Croeselaan en Sartreweg, 1928 - 2012

Meer dan 500 jaar lang had Utrecht een wekelijkse veemarkt, eerst op de Neude, daarna op het Vredenburg en aan de Croeselaan en vanaf 1970 aan de Sartreweg. Daar viel dit voorjaar definitief het doek. Waar ooit het handjeklap klonk, komt een nieuwe woonwijk.

Anka van Voorthuisen
Zelfstandig journalist.

Het Vredenburg is natuurlijk het bekendste en grootste marktterrein van Utrecht. Daar vond meer dan 350 jaar lang de handel in vee plaats, middenin de stad. Maar in 1928 moesten de boeren en handelaren er weg. De gemeentebestuurders vonden de stank en overlast die met de handel in koeien en varkens gepaard ging, niet passen in het 'moderne stadscentrum' dat hen voor ogen stond. Het transporteren van een koe aan een touw ging ook slecht samen met het toenemende gemotoriseerde verkeer in het centrum, stelde het stadsbestuur. De veemarkt moest verhuizen. Aan de Croeselaan was veel ruimte. De handel kreeg er een flink plein met metalen balies om de dieren aan vast te binden. Er was een overdekt gedeelte, ruimte om te parkeren en dieren uit- en in te laden, er waren enkele stallen en natuurlijk goede horecavoorzieningen. De veehandelaren, veelal herkenbaar aan hun stofjas, pet en wandelstok, verlieten de binnenstad en zetten hun werk voort aan de Croeselaan.

Geschraap van wegglijdende hoeven

Het was even wennen op de nieuwe locatie. Aan het Vredenburg zat de markt in het hart van de stad: volop horeca, winkels en vertier, ook voor de vrouwen van de veeboeren, die vaak meekwamen voor de gezelligheid en om in de stad inkopen te doen. De nieuwe markt aan de Croeselaan kende niet de 'natuurlijke' gezelligheid van

Veemarkt op het Vredenburg, ca 1905 - 1910; op de achtergrond de Korenbeurs (links) en de Fruithal (rechts).

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

het stadscentrum, maar ook daar waren vanaf het begin een goede kop koffie en een borreltje te krijgen. En het nieuwe terrein was veel ruimer van opzet en een stuk praktischer dan het Vredenburg.

Een marktdag begon vroeg aan de Croeselaan: 's ochtends rond vijven werden de eerste veewagens al gelost en hoorden omwonenden gehinnik en geloei en het geschraap van wegglijdende hoeven op de keien. Veetransporteurs als de in Utrecht bekende Lambertus Kassing haalden met handkarren en veewagens het vee bij de

De koeienhal van de Veemarkthallen aan de Sartreweg op de eerste veemarkt na de opening, 15 januari 1970.

□ FOTO PERSBUREAU 'T STICHT | SPAARNESTAD FOTOARCHIEF, HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

boeren op en brachten het naar de veemarkt. Daar stonden de veedrijvers al klaar. Ze haalden het vee uit de wagens en bonden de dieren op het voorplein of in de hal aan de juiste balie. De meeste boeren hadden een vaste plek met een eigen naamplaatje. Maar eerst moesten de dieren langs de 'bekkenbreker', een veearts die een dier controleerde op blaren of andere ziektes.

Er was handel in 'vee voor het leven' en 'vee voor de dood'. Die eerste categorie werd verkocht als melkvee, of, als het stieren betrof, voor de fok. Voormalig veehandelaar Joop Tieland: 'De melkkoeien moesten goed tonen. De staarten werden op de markt nog even gewassen en de uiers werden ingesmeerd met een middel-tje waardoor ze er goed doorbloed en rozig uitzagen.' Het 'levende vee' stond meestal binnen en op stro, dat zag er beter uit. Het oppoetsen van uiers en staarten was werk voor de veedrijvers. Zij kregen hun loon deels in natura: ze molkten de koeien en verkochten de melk aan de fabriek. Er waren verschillende melkfabriekjes in de

Veehandelaren met enkele prijswinnende runderen op het terrein van de veemarkt (Croeselaan) te Utrecht 1961, met tweede van rechts vleesgrossier Henk Hennevelt en geheel rechts Arend van Amerongen.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

stad, bijvoorbeeld aan de Adelaarstraat, de Obrechtstraat en het Vissersplein. De 'doodskoeien' stonden buiten in weer en wind. Bij die beesten telde alleen het aantal kilo's vlees dat overbleef na de slacht.

Handjeklap in stofjassen

Tineke Hennevelt ging als kind vaak met haar vader Henk Hennevelt mee naar de Croeselaan. Hennevelt handelde daar met compagnon Arend van Amerongen, onder de naam HEAM. 'Mijn vader pakte zo'n koe bij het borstbeen, legde z'n andere hand om het achterlijf, en dan wist ie precies hoeveel 'levend gewicht' zo'n koe had', herinnert Tineke zich. 'Dan rekende hij even en wist hij

hoeveel kilo vlees hij zou overhouden.' Was dat interessant genoeg, dan volgde een knik naar de boer en klonk het: 'Vraag je d'r voor?'. Als het bedrag in de buurt kwam van wat hij wilde betalen, kon het loven en bieden, het bekende handjeklap, beginnen. 'Dat duurde wel een minuut of vijf, tien. Er stond altijd zo'n bundeltje mannen omheen te kijken. Het was natuurlijk een soort spel. Ze moesten een beetje in het midden uitkomen en als het klaar was zei de boer "geluk ermee"'. Als de zaak beklonken was, knipte Hennevelt met een klein schaartje z'n initialen in de koeienvacht, zodat de transporteurs wisten welke dieren ze na afloop van de markt voor hem mee moesten nemen. De transporteurs leverden het gekochte vee na afloop van de markt af bij het abattoir aan de Amsterdamsestraatweg. Als de dieren niet meteen verwerkt konden worden, kregen ze een plek in de stallen bij het slachthuis. Werd er wel meteen geslacht, dan verkocht de handelaar het vlees door aan een slager. Soms werd het slachtvee ook even 'geparkeerd' in een weiland van de veehandelaar.

Geldstapel onder jeneverglas

Goede horeca was belangrijk voor de veehandelaren: lekker eten en een borreltje hoorden bij de marktdag. Rondom het Vredenburg waren natuurlijk talloze restaurants en cafés, maar ook aan de Croe-

selaan konden de handelaren in meerdere zaken terecht. Eén van de bekendste etablissementen was *maresca*, een samenvoeging van *markt*, *restaurant*, *café*. Daarnaast waren de cafés *Het Paviljoen* en *De Veehallen nv* geliefd.

De meeste veehandelaren bezochten niet alleen de markt in Utrecht, maar handelaren ook in steden als Zwolle en Leeuwarden. De Utrechtse veemarkt stond in die tijd onder handelaren bekend vanwege de prima erwtensoep. In Zwolle was de horeca befaamd vanwege de lekkere kleine karbonaadjes, die er op twee sneden brood werden geserveerd. Er werd flink gegeten en ingenomen door de handelaren, herinnert Ries Moonen zich. Zijn vader was jarenlang gerant, bedrijfsleider, van de drie horecagelegenheden rond het Veemarktterrein aan de Croeselaan. Ries hielp als jongen mee in de keuken, zeker op de drukke marktdagen. 'Het moest voor de veeboeren goed eten zijn. Kwaliteit,

Handel in kalveren, pinken en schapen aan de Sartreweg, midden jaren tachtig

□ FOTO'S JAN KEES CASTELEIN. HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Laatste zaterdagse veemarkt aan de Croeselaan, 18 november 1961.

□ FOTO PERSBUREAU 'T STICHT | SPAARNESTAD FOTOARCHIEF. HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

geen lifflafjes. Er werd altijd veel erwtensoep gemaakt, stevige uitsmijters en goede biefstukken. En natuurlijk goede koffie.' De zaken werden traditiegetrouw afgehandeld in het café, onder het genot van een glaasje jenever of een brandewijntje met suiker. De stapels papiergeld lagen onder de glaasjes. De handel ging tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw voornamelijk handje contantje. Elke veehandelaar had een grote leren portefeuille, die met een zilveren ketting aan zijn pak bevestigd was. Het was altijd een levendige boel tussen de veehandelaren, zegt Ries Moonen. Veel praten, lachen, eten en drinken. 'Een goede

sfeer, wel wat ruiger en rumoeriger dan in een doorsnee café. Maar altijd prettig. Iedereen kende elkaar.' Hij typeert de veehandelaren als traditioneel. 'Iedereen had zijn vaste plek in het café en ze werden aan tafel bediend. De obers waren vaak oudere mannen, altijd keurig in zwart pak.' Het café rook op marktdagen naar sigaren, koffie, eten. 'Maar altijd ook die typerende geur van de veemarkt. Stro, mest, vee, die lucht bleef de hele week een beetje hangen.'

Tijdens de bijna 50 jaar dat de veemarkt aan de Croeselaan zat, maakte de handel een enorme groei door. Utrecht had een goede naam in het wereldje. In 1965 waren er zeventien veemarkten in Nederland en die van Utrecht stond wat omzet betreft op de vierde plaats. In 1969 werden er op de Croe-

Veemarkten door de eeuwen heen

Pluimvee, paarden en klein vee werden tot in de 20e eeuw allemaal op eigen markten verhandeld. Straatnamen in het centrum (Ganzenmarkt, Varkensmarkt, Paardenveld) herinneren daar nog aan.

Bij de wekelijkse veemarkt ging het vooral om de handel in runderen. Die vond plaats op diverse locaties in de stad: tot 1582 op de Neude, van 1582 tot 1928 op het Vredenburg, van 1928 tot 1970 aan de Croeselaan en van 1970 tot 2012 aan de Sartreweg.

Zowel op het Vredenburg als later op de Croeselaan was er op maandag paardenmarkt. De grote veemarkt vond plaats op zaterdag. In 1961 veranderde dat door een nieuw arbeidstijdenbesluit, dat bij wet het maximum aantal arbeidsuren regelde. Het abattoir ging toen op zaterdagmiddag dicht en de veemarkt verhuisde naar de donderdag. De automarkt ging van de donderdag naar de dinsdag.

selaan 105.737 runderen aangevoerd, 66.884 varkens en biggen, 39.896 schapen, bokken en geiten en 21.457 paarden. De markt was economisch van groot belang voor de stad. Naast de handel in vee stonden er ook kramen met aanverwante koopwaar zoals aardappelzakken, prikkeldraad, gereedschap en geneesmiddelen. Boeren en vooral hun echtgenotes gaven op een marktdag heel wat geld uit in de winkels en horeca in de rest van de stad.

Overdekt aan de Sartreweg

Ondanks het economische succes besloot de gemeente Utrecht dat de veehandel weer moest verhuizen. De Jaarbeurs - van minstens even groot economisch belang voor

Paardenmarkt aan de Croeselaan, jaren dertig

□ FOTO NEDERLANDSE SPOORWEGEN, COLLECTIE DE PATER. HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

de stad - wilde uitbreiden langs de Croeselaan. De veemarkt verdween dit keer echt uit het centrum en er kwam een nieuw complex aan de Sartreweg, in de Voorveldsepoolder aan de oostkant van de stad. Net als bij de eerdere verhuizing van Vredenburg naar Croeselaan in 1928 was er sprake van meer ruimte en betere voorzieningen en net als toen was het weer wennen aan de nieuwe

omgeving. Logistiek gezien waren de nieuwe Veemarkthallen een duidelijke vooruitgang: er waren voldoende parkeerplaatsen en de hele veemarkt werd ondergebracht in hallen, zodat niemand meer in de regen hoefde te staan. Maar waar de oude locatie volgens een publicatie van het bureau voorlichting van de gemeente 'gezellig, met hoge bomen omzoomd, wat morsig, rommelig, gemoedelijk en sfeervol' was, moest het nieuwe complex het aanvankelijk doen met kwalificaties als 'klinisch en uitgestrekt' en 'ingericht op zo groot mogelijke efficiency'.

Toch gold het complex al snel als de mooiste veemarkt van het land. De marktmeester, de veearts, de banken, de politie: ze hadden allemaal een eigen kantoortje. De ruimtes waren slim ingedeeld met een apart keuringsgebouw, aparte laadperrons voor runderen en kleinvee en een was- en ontsmettingsplaats voor veeauto's. Vergeleken met de Croeselaan was er sprake van luxe aan de Sartreweg, voor mens en dier: een grote garderobe, voldoende toiletten en drijfhekken voor de dieren. Maar, zo vond een enkeling, de 'romantiek' was verdwenen. Het handje contantje maakte in Voordorp plaats voor (veiligere) betaling met cheques. En had aan de Croeselaan iedereen nog zijn eigen favoriete café, aan de Sartreweg bleef alleen Maresca over: grootschalig, met 1.500 zitplaatsen.

De nieuwe veemarkt was een economisch succes. De drie op de markt gevestigde ban-

ken hadden begin jaren zeventig een gezamenlijke dagomzet van tussen de 7 en 8 miljoen gulden. Het nieuwe complex bood daarnaast onderdak aan allerlei andere activiteiten, die ook geld opleverden. De Veemarkthallen waren populair bij organisatoren van beurzen: goedkoper dan de Jaarbeurs, centraal in het land, pal aan de snelweg en met voldoende parkeergelegenheid. Ook als er geen veemarkt was, was het druk aan de Sartreweg, zeker in het weekend was er vaak iets te doen. Vlooiemarkt, paranormaal-beurs, concours hippique, Kerstland, hondentoonstellingen, exposities van landbouwwerktuigen: jaar na jaar keerden ze terug en trokken tienduizenden (betalende) bezoekers. De gemeente organiseerde er massale inentingscampagnes en de universiteit liet honderden studenten er examen doen. Toch was eigenlijk na een paar jaar al duidelijk dat de veemarkt hier tijdelijk zou zitten, al wist niemand hoe kort of lang dat zou duren. Voor de gemeente gold de omgeving van de Sartreweg vooral als een geschikte locatie voor woningbouw.

Woningen in plaats van koeien

Na een aantal goede jaren veranderde de veehandel sterk van karakter. De rol van de kleine zelfstandigen in de branche raakte uitgespeeld. Slagers verdwenen, supermarkten en grote slachterijen namen hun plaats in. Ernstige veeziekten als blauwtong en vooral mond- en klauwzeer verlamden de handel. Tijdens de mkz-crisis (2001) moesten veel veemarkten sluiten. In Utrecht ging de handel na de crisis door, maar wel in afgeslankte vorm.

Ondanks uitgebreide protesten van veehandel en andere betrokkenen ging de Utrechtse gemeenteraad in september 2008 akkoord met sluiting van de vee-

Automarkt op het Veemarktplein (Croeselaan), tweede helft jaren zestig

□ FOTO GAU. HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Dierenmishandeling

Af en toe werden veehandelaren beschuldigd van dierenmishandeling. Actualiteitenrubriek *Twee Vandaag* liet in 2006 beelden zien die met een verborgen camera waren gemaakt op de Utrechtse veemarkt. Te zien is hoe een handelaar een dier stroomstoten geeft met een zogeheten prikkelstok, om het dier een wagen in te krijgen. Ook is er ziek vee te zien. Het verhandelen van 'wrak vee' was verboden, maar er slipte weleens een zogenoemde 'worstkoe' tussendoor, zegt voormalige veehandelaar Tieland. Er zal wel eens wat gebeurd zijn, zeggen betrokkenen uit die tijd, maar het waren uitzonderingen. Een leek schrikt al snel, zegt een voormalige veehandelaar: 'Als een dier een wond aan een poot heeft, lijkt het snel ernstig, door het bloed. En bij een tekort aan magnesium zakt een koe door de poten, de melkziekte noemen ze het ook wel, maar zo'n beest is snel weer bij.'

markt. De oostkant van de stad is populair, er is vraag naar woonruimte, het veemarktterrein biedt veel kostbare hectare bouwgrond. De vaste huurders van de hallen moesten een andere plek zoeken voor hun activiteiten. Wat er over was van de Utrechtse veehandel, verhuisde naar De Raaphof in Bunnik en in maart 2012 vond er voor het laatst een automarkt plaats aan de Sartreweg. Ook al is de woningmarkt inmiddels aanmerkelijk minder hectisch, Utrecht zet door met de plannen voor een nieuwe wijk Veemarkt. Deze zomer gaan de eerste kavels in de verkoop. Er moeten uiteindelijk 550 woningen komen.

Met speciale dank aan Tineke Hennevelt, Joop Tieland en Ries Moonen.

Bronnen

AVRO *Twee Vandaag*, 24 augustus 2006: www.een-vandaag.nl/binnenland/30979/dierenmishandeling_op_veemarkt

Brugman, Jan, Hans Buijter en Kaj van Vliet, *Markten in Utrecht, van de vroege middeleeuwen tot nu* (Utrecht 1995).

Utrechts Nieuwsblad en *Algemeen Dagblad*, diverse jaargangen.

Veemarkt van eeuw tot eeuw. Uitgave ter gelegenheid van 25 jaar Veemarktcomplex Voordorp. (Utrecht: gemeente Utrecht, 1995).

Zwiep, K. van der, *De Utrechtse Veemarkt, in kort bestek* (Utrecht: Bureau voorlichting gemeente Utrecht, 1970).